

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1814

۱۳۲۵

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

بررسی هماهنگی نقوش تزیینی با شکل سفالینه‌ها در دوره های ایلخانی، تیموری و صفوی

استاد راهنما

جناب استاد محمد علی رجبی

استاد مشاور

جناب استاد دکتر احمد نادعلیان

دانشجو

نقیسه موسوی

۱۳۸۸/۱۲/۱۷

دی ماه ۱۳۸۷

استاد راهنما
جناب آقای دکتر محمد علی رجبی

۱۳۲۵۵۸

به نام خدا

تمامی حقوق مادی و معنوی این پایان نامه تحصیلی متعلق به دانشگاه شاهرود است و هر گونه نقل مطالب با ذکر نام دانشگاه شاهد، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است. دانشجویان در صورتی می توانند نسبت به چاپ مقاله ی مستخرج از پایان نامه ی خود اقدام کنند که مقاله مورد تأیید استاد راهنما قرار گرفته باشد. همچنین به هنگام چاپ مقاله ذکر نام استاد راهنما ضروری است. عدم رعایت موارد فوق موجب پیگرد قانونی است.

«معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی»

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

بررسی هماهنگی نقوش تزیینی با شکل سفالینه‌ها در دوره های ایلخانی، تیموری و صفوی

استاد راهنما

جناب استاد محمد علی رجیبی

استاد مشاور

جناب استاد دکتر احمد نادعلیان

دانشجو

نقیسه موسوی

دی ماه ۱۳۸۷

«گامی نه چندان بزرگ، اما مفکرم و با ایمان در راه هنر سرزمینی که چون جان دوستش دارم؛

تقدیم به ایران عزیزم»

«گله بال‌های ايثاري كه كه ما را در آسمان پروزمندی‌ها به پرواز درمی‌آورد،
فرااموش می‌كنيم، ايثاري كه آرزو و توان فویش را فدای اهداف و رؤیاهای
ما می‌كند، ايثار یاری دهنده‌ای كه قوت فرکت و امید رسیدن می‌شود.
تقدیرم به همه‌ی عزیزانم، به خانواده مهربانم، به پاس ايثار و مهربانان،
بیش از همه به پدرم و به مادرم، به پاس لطف، مهربانی و شكیابایشان».

دانشگاه شاهرود
دانشکده هنر

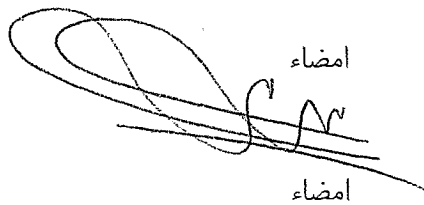
تاریخ ۸۷/۱۳/۲۱
شماره ۱۸۹/پ
پیوست

صور تجلسه دفاع

رساله نظری: بررسی هماهنگی نقوش تزئینی با شکل سفالینه ها در دوره های ایلخانی، تیموری و صفوی

مربوط به آقای/خانم نفیسه موسوی در تاریخ ۸۷/۱۲/۱۶ و نمره آن به عدد ۲۰ و به حروف بیست و یکم اعلام می گردد.

اعضای هیات داوران

امضاء

امضاء

۱- آقای محمد علی رجبی

۲- آقای دکتر احمد نادعلیان

امضاء

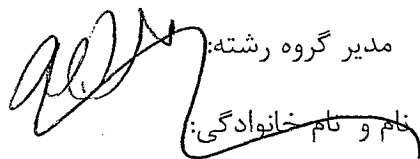

۳- آقای دکتر خشایار قاضی زاده

امضاء

۴- آقای مرتضی حیدری

امضاء

۵- آقای دکتر علی اصغر شیرازی

مدیر گروه رشته:
نام و نام خانوادگی:

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه: بررسی هماهنگی نقوش تزئینی با شکل سفالینه‌ها در دوره های ایلخانی، تیموری و صفوی.

استاد راهنما: جناب استاد محمد علی رجبی

استاد مشاور: جناب استاد دکتر احمد نادعلیان

نام دانشجو: نفیسه موسوی

شماره دانشجویی: ۸۴۷۴۹۴۰۰۹

رشته: پژوهش هنر

چکیده

سفالینه‌های منقوش، به عنوان دومین بوم ماندگار هنر ادوار زندگی انسان‌ها، سلسله‌ای مداوم بودند که، از گذشته تا به حال ادامه و حضور داشته‌اند. نقوش به عنوان عناصر تزئینی اساسی در سفالینه‌ها، بیانگر مفاهیمی چون، اعتقادات، باورها، اندیشه‌ها، خواست‌ها و آرزوهای انسان، در طول این سلسله و نشان‌دهنده، اصول، فنون و مهارت‌های هنری به ویژه در زمینه طراحی، در هر دوره از این سلسله بوده‌اند.

این پروژه، با مطالعه و بررسی سفالینه‌های منقوش دوره‌های ایلخانی، تیموری و صفوی، به پرسش اساسی در موضوع وجود یا عدم وجود هماهنگی میان نقوش تزئینی سفالینه‌ها و شکل آن‌ها، و با به کارگیری روش‌هایی، به بررسی چگونگی این هماهنگی، به هدف شناخت قدرت تفکر طراحان ایرانی و زمینه‌ای که آنها برای ایجاد تحولات بعدی در طراحی به وجود آورده‌اند، همچنین کمک به شناخت بیان تصاویر و فرهنگ زیبایی‌شناسی نقوش در هنرهای سنتی، پرداخته است.

واژگان کلیدی: نقش، سفال، سفالینه، ایلخانی، تیموری، صفوی، هماهنگی.

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ

۱۳۸۸/۱۱/۱۷

امضاء

فهرست مطالب:

پیش‌گفتار.....	ث
مقدمه.....	۱
تعریف مسأله:.....	۱
پرسش‌های اصلی تحقیق:.....	۲
سابقه و ضرورت انجام تحقیق:.....	۲
فرضیه‌ها:.....	۶
هدف‌ها (اصلی و فرعی):.....	۷
کاربردهایی که از انجام این تحقیق متصور است:.....	۷
روش انجام تحقیق و ابزار گردآوری اطلاعات:.....	۷
جامعه آماری و تعداد نمونه و روش نمونه‌گیری (در صورت لزوم):.....	۷
روش نمونه‌گیری:.....	۷
روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:.....	۷
فصل اول:.....	۱۳
تاریخچه‌ی سلسله‌های ایلخانی، تیموری و صفوی.....	۱۳
۱-۱- حمله مغولان به ایران.....	۱۴
۱-۱-۱- چنگیز خان.....	۱۴
۱-۱-۲- اوضاع فرهنگی ایران در زمان حمله مغول.....	۱۴
۱-۲- ایلخانیان (۶۵۶-۷۵۶ ه.ق).....	۱۵
۱-۲-۱- ایلخانان بزرگ.....	۱۶
۱-۲-۲- وضعیت فرهنگی و اجتماعی ایران در عصر مغول.....	۱۶
۱-۲-۳- حکومت‌های محلی ایران در زمان ایلخانیان و پس از آنها تا تیموریان:.....	۱۸
۱-۳-۱- تیموریان (گورکانیان).....	۲۰
۱-۳-۱-۱- امیر تیمور.....	۲۰
۱-۳-۱-۲- شاهرخ و پسرانش.....	۲۲
۱-۴-۱- صفویان.....	۲۴
۱-۴-۱-۱- شاه اسماعیل و تشکیل حکومت صفوی.....	۲۴
۱-۴-۱-۲- شاه طهماسب صفوی.....	۲۴
۱-۴-۱-۳- شاه عباس کبیر.....	۲۵
۱-۴-۱-۳-۱- ویژگی‌های شخصیتی و اقدامات شاه عباس بزرگ.....	۲۵
۱-۴-۱-۴- روابط صفویه و ممالک اروپایی.....	۲۷

۲۹	فصل دوم.....
۳۶	۱-۲- «شیوه طراحی و نقاشی مکتب ایلخانی».....
۳۹	۲-۲- «شیوه طراحی و نقاشی مکتب تیموری».....
۴۳	۳-۲- شیوه‌ها و اصول طراحی و نقاشی در سلسله صفویه.....
۵۲	فصل سوم.....
۵۴	۱-۳- روشهای ساخت و تزئین سفالینه‌ها در دوره ایلخانی.....
۵۴	۱-۱-۳- شیوه زرین فام.....
۵۶	۱-۲-۳- شیوه تزئینی نقاشی رولعابی (لعاب لاجوردی).....
۵۶	۳-۱-۳- شیوه تزئینی نقاشی زیر لعابی.....
۵۸	۳-۱-۳-۴- شیوه سفال آبی و سفید.....
۵۸	۳-۱-۳-۵- شیوه سفال تک رنگ.....
۵۹	۳-۱-۳-۶- کاشیکاری در دوره ایلخانی.....
۶۳	۳-۲- روش‌های ساخت و تزئین سفالینه‌ها در دوره تیموری.....
۶۴	۳-۲-۱- سفالینه کوباچه.....
۶۴	۳-۲-۲- سفالینه آبی و سفید.....
۶۵	۳-۲-۳- سفالهای متنوع.....
۶۵	۳-۲-۴- کاشیکاری معرق.....
۶۸	۳-۳- روش‌های ساخت و تزئین سفالینه‌ها در دوره صفوی.....
۶۸	۳-۱-۳-۱- شیوه زرین فام.....
۶۸	۳-۲-۳- سفالینه کوباچه.....
۶۹	۳-۳-۳- سفال آبی و سفید.....
۶۹	۳-۳-۴- ظروف سلادن.....
۷۰	۳-۳-۵- ظروف سفید گامبرون.....
۷۰	۳-۳-۶- ظروف یکرنگ و رنگارنگ.....
۷۱	۳-۳-۷- کاشیکاری هفت رنگ.....
۷۵	فصل چهارم.....
۷۸	۴-۱- بررسی و مطالعه نقوش تزئینی سفالینه‌های دوره ایلخانی.....
۷۸	۴-۱-۱- دسته اول: سفالینه‌هایی هستند که فضای اصلی آنها با عناصر گوناگون تقسیم شده است و معمولاً با نقوشی تکرارشونده، تزئین یافته‌اند.....
۸۶	۴-۱-۲- دسته دوم: سفالینه‌هایی هستند که فضای اصلی آنها با نقوش یکپارچه تزئین یافته است.....
۹۱	۴-۱-۳- دسته سوم: سفالینه‌هایی هستند که فضای آنها ترکیبی از دو دسته قبل می‌باشد.....

۹۶	۲-۴- بررسی و مطالعه نقوش تزیینی سفالینه‌های دوره تیموری.....
۱۰۴	۳-۴- بررسی و مطالعه نقوش تزیینی سفالینه‌های دوره صفوی.....
۱۰۶	۱-۳-۴- بشقاب‌های صفوی.....
۱۱۲	۲-۳-۴- کاسه‌های صفوی.....
۱۱۶	۳-۳-۴- تنگ‌های صفوی.....
۱۱۹	۴-۳-۴- کوزه قلیان‌های صفوی.....
۱۲۲	۵-۳-۴- تفدان‌ها و کاسه‌های کوچک صفوی.....
۱۲۲	۶-۳-۴- آبخوری‌ها و پارچ‌های دسته‌دار صفوی.....
۱۲۴	۷-۳-۴- گلدان‌ها و کوزه‌های صفوی.....
۱۲۶	فصل پنجم.....
۱۲۷	۱-۵- مقایسه نقاشی و طراحی هر دوره با نقوش تزیینی سفالینه‌های همان دوره.....
۱۲۷	۱-۱-۵- مقایسه نقاشی و طراحی دوره ایلخانی با نقوش تزیینی سفالینه‌ها در این دوره.....
۱۳۳	۲-۱-۵- مقایسه نقاشی و طراحی دوره تیموری با نقوش تزیینی سفالینه‌ها در این دوره.....
۱۳۶	۳-۱-۵- مقایسه نقاشی و طراحی دوره صفوی با نقوش تزیینی سفالینه‌ها در این دوره.....
۱۴۰	۲-۵- هماهنگی نقوش تزیینی و شکل سفالینه‌ها.....
۱۴۹	۳-۵- بررسی چگونگی هماهنگی نقوش تزیینی با شکل سفالینه‌ها در نمونه سفالینه‌های ایلخانی.....
۱۹۹	۴-۵- بررسی و مطالعه چگونگی هماهنگی نقوش تزیینی با شکل سفالینه‌ها در نمونه سفالینه‌های دوره تیموری.....
۲۲۹	۵-۵- بررسی و مطالعه چگونگی هماهنگی نقوش تزیینی با شکل سفالینه‌ها در نمونه سفالینه‌های دوره صفوی.....
۳۰۱	« نتیجه گیری ».....
۳۱۱	فهرست و مآخذ تصاویر.....
۳۲۳	فهرست نام‌ها.....
۳۳۴	فهرست منابع و مآخذ.....

پیش گفتار

نقش مایه‌های موجود در آثار و صنایع هنر ایرانی، عناصری جذاب و زیبا برای من بوده‌اند. توجه دقیق و عمیق‌تر من نسبت به این عناصر از دوره تحصیلی کارشناسی در رشته صنایع دستی، آغاز شد. از آن دوره، در بسیاری از شاخه‌های هنرهای سنتی برای نقوش و مزین ساختن آثاری که خود سازنده آن بودیم، می‌بایست از نقوش مناسب و زیبا بهره‌گیرم، بنابراین شیوه طراحی و آماده‌سازی این نقوش نیز از شاخه‌ها و واحدهای درسی آن دوره بود. نقوشی که شیوه ترسیم آنها را آموختیم و تا حدی تجربه کردیم، نقوش سنتی ایرانی و گره‌های هندسی بود. نقشمایه‌ها و زیبایی‌های آنها، فکر و توجه مرا به خود جلب کردند، به گونه‌ای که، ابتدا در پایان‌نامه کارشناسی و اکنون در پایان‌نامه کارشناسی ارشد، موضوع اصلی پروژه من شدند.

کار تخصصی در شاخه سفالگری، علاقه‌مندی بیشتری در تلفیق دو موضوع نقشمایه‌ها و سفالینه‌ها را به وجود آورد و حاصل آن، کار روی این پروژه شد.

کارکردن روی پروژه‌هایی به این شکل، که شامل گردآوری منابع به طریق میدانی نیز می‌باشد و از طرفی مراکز تحقیق میدانی نیز، مکان‌هایی مانند موزه‌ها هستند، کار بسیار دشواری است. در این پروژه برای گردآوری آثار و منابع تصویری از سفالینه‌های دوره‌های ایلخانی، تیموری و صفوی، آن هم از نوع نقوش، به موزه‌های مهم و اصلی کشور و وزه‌های در دسترس، مراجعه کردم. بر اساس شیوه مطالعاتی که بنا بود، پروژه با آن مطالعه و بررسی شود، من به تصویر همه جانبه از سفالینه‌های نقوش هر دوره نیاز داشتم، و تصمیم بر آن بود که در روی صفحه گردان، از آثار سفالین نقوش، تصویربرداری کنم. از این جهت، جامعه آماری پروژه، موزه‌های ایران (موزه‌های مهم کشور اغلب در تهران) در نظر گرفته شد. زمانی که پروژه جریان عملی پیدا کردم، برخورد موزه‌ها و مراکز گوناگون، نشان داد که این شیوه، تنها در رؤیا قابل انجام خواهد بود. دردناک‌تر اتفاقات بعدی بود که حتی با تغییر اساسی شیوه و جامعه آماری، در برخورد با موزه‌ها به وجود آمد.

پس از عملی نشدن درخواست تصویربرداری از آثار سفالین نقوش در روی صفحه گردان، ناچار به تصاویر آثار سفالین بسنده کردم. تصاویری که تمام ویژگی‌های نقش و

شکل سفالینه را معرفی نمی‌کردند و در بعضی موارد نیز، نقوش به راحتی قابل مشاهده نبودند. این نواقص در بخش اساسی پروژه تأثیرات منفی بسیاری داشتند.

اولین موزه مهم که به آن مراجعه کردم، موزه ملی ایران بود. متأسفانه بخش دوران اسلامی این موزه، چند سالی است که در حال تعمیرات و بهسازی است و امکان مشاهده آثار این بخش وجود ندارد. بامساعدت استادم جناب آقای رجبی و با یاری و لطف خانم دکتر روح‌فر، بنا شد که تعدادی از تصاویر سفالینه‌های اسلامی منقوش در اختیار من قرار گیرد. متأسفانه تصاویر سیاه و سفید و غیرقابل استفاده بودند. به شکلی که در بسیاری از موارد نقوش قابل مشاهده نبودند. ضمن این که در مورد تعلق تاریخی آنها اطلاعات نزدیک به یقین وجود نداشت و ابعاد و اندازه‌های آثار نیز مشخص و روشن نبودند.

پس از این اتفاق، جامعه آماری از موزه‌های ایرانی به تمام موزه‌ها، مجموعه‌ها، سایت‌ها و کتب فارسی و لاتین تغییر داده شده، تا امکان مطالعاتی بهتر و مناسب‌تری فراهم شود. موزه ملک، دومین موزه مراجعه شده بود که آثار سفالینه از این سه دوره در آن وجود نداشت.

موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران با اقدامی مناسب، دست به انتشار کتابی زده است که امکان مشاهده، مطالعه و به کارگیری پژوهشی آثار را تا حدی فراهم می‌کند، اما پس از مراجعه حضوری به موزه، برای راهنمایی و مساعدت در مورد سفالینه‌های زرین‌فامی که دوره و سلسله آنها تعیین نشده بود و با عدم تعیین این موضوع، مجبور به حذف آنها از جامعه آماری می‌شدم، متأسفانه پاسخی دریافت نکرده و مجبور شدم این آثار را از جامعه آماری حذف کنم. در مراجعه به موزه کاخ گلستان، خانم دکتر ثقة‌الاسلام، توضیح دادند که آثار سفالین این سه دوره در موزه کاخ گلستان نگهداری نمی‌شود. در این موزه تنها آثار اهدایی از کشورهای خارجی، وجود دارد.

موزه رضا عباسی آثار بسیار مهمی از این سه دوره، در اختیار دارد. با آن که اولین مراجعه من در بهمن ۸۵ به این موزه بود، اما تا شهریور ۸۷ نتوانستم تعدادی تصویر مناسب از این موزه دریافت کنم. در این موزه با مراجعه مکرر و فراوان من (پیش از سایر موزه‌ها)، اطلاعات در مورد تقسیم‌بندی سلسله‌ای آثار در اختیار من قرار داده نمی‌شد تا

زمانی که در سال ۸۷ بالاخره این اطلاعات آن هم به صورت ناقص و فاقد اندازه‌های طولی و قطری آثار در زیر آنها در داخل ویتترین‌ها قرار گرفت. متأسفانه موزه رضا عباسی به جای مساعدت و در اختیار قرار دادن تصاویر بیشتر، تمایل داشت که روش مطالعاتی مرا تغییر دهد. در نهایت تصاویر اسکن شده محدودی که در اختیار من قرار گرفت، آن قدر با کیفیت نبود که بتوان از آنها خوب استفاده کرد.

موزه آستان قدس رضوی مشهد، به جهت نزدیکی به محل‌های مهم و پررونق در بعضی از سلسله‌های مذکور، مکان دیگری بود که به آن مراجعه کردم. قرار شد که پس از یک ماه اسکن تصاویر برای من ارسال شود. در این موزه مطالعه در روی سفالینه‌ها تازه آغاز شده است و اطلاعات دقیق حتی در مورد تعیین دوره و سلسله وجود ندارد و پس از مطالعه‌ی دو ساله در روی نقوش و شکل سفالینه‌ها، باید بگویم که اطلاعاتی که در اختیار من قرار گرفت، در بسیاری موارد، اشتباه بودند.

موزه باغ فین کاشان به علت قرارگرفتن در این شهر که مرکز سفالگری ایران در طول تاریخ البته به استثنای دوران معاصر بوده است، می‌بایست دارای آثاری بسیار و ارزشمند باشد، اما از دوره دانشجویی به خاطر داشتم که متأسفانه چنین نیست. برای اطمینان و دقت نظر بیشتر به این موزه مراجعه کردم، اما متأسفانه این موزه نیز در حال بازسازی و تعمیرات بود و در نهایت تعطیل و غیر قابل بازدید بوده و جالب‌تر آن که حتی سی‌دی نرم‌افزاری مشاهده آثار موزه نیز موجود نبود. گویا بیشتر موزه‌های کشور با هم و همزمان به تعمیرات و بهسازی می‌پردازند. آخرین موزه، موزه آستانه مقدسه قم است که پس از مراجعه، با آن که خود موزه تصاویری در اختیار من قرار نداد، اما اجازه عکاسی از آثار به من داده شد. به تدریج تصاویر کامل شدند و تا حد امکان آثار موزه قم و موزه رضا عباسی، توسط نگارنده عکاسی و تهیه شد. البته اقدام خوب موزه رضا عباسی که استثنایی در بین موزه‌های کشور است، راه‌اندازی سایتی است که عکس‌های خوب و مناسبی را در اختیار قرار می‌دهد. مشکل عمده این مراکز، در اختیار قرار دادن اطلاعاتی است که تخصصی نیستند و در سطح عمومی تهیه شده‌اند که این موضوع کار پژوهشی را با مشکل مواجه می‌کند.

هدف از بیان این دشواری، به معنی آن نیست که اتفاق‌های خوب در این روند وجود نداشته است، اما اتفاقات خوب در مقایسه با بدها، آن قدر کم هستند که به چشم نمی‌آیند، از طرفی بیان این موارد، به سبب گلایه یا دشمنی نبوده است، تنها برای آن گفته شد که مراکز مهم و پرارزشی چون موزه‌ها که امین اموال و میراث عمومی کشور هستند، در برخورد با بخش‌های دانشگاهی و پژوهشگران قدری مهربانانه‌تر و صمیمانه‌تر عمل کنند. آیا اقدامات پژوهشگران هم‌راستا با اهداف موزه‌ها نیست؟

مراجعه به کتابخانه‌های گوناگون مانند کتابخانه دانشکده هنر شاهد، کتابخانه ملی، کتابخانه‌ی حوزه هنری، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه فرهنگستان هنر واقع در مجموعه صبا، کتابخانه فرهنگستان هنر واقع در خیابان لقمان الدوله ادهم، کتابخانه دانشگاه هنر، کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه سازمان میراث فرهنگی و کتابخانه موزه هنرهای معاصر، و خریداری و تهیه بسیاری از کتاب‌ها و تهیه عکس‌ها، اسکن‌ها و کپی‌های بسیار از کتاب‌ها بخش دیگری از جمع‌آوری منابع نوشتاری و تصاویر سفالینه‌های منقوش این سه دوره بود.

در بخش دیگری از جمع‌آوری منابع تصویری، به پژوهشکده باستان‌شناسی در عمارت مسعودیه و پژوهشکده حافظت و مرمت اشیا و آثار تاریخی، همچنین مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، مراجعه کردم. اما هیچ کدام منابع تصویری تازه و جدیدی، علاوه بر آنچه در کتب موجود است، در اختیار نداشتند. بخش دیگری از جمع‌آوری منابع و تصاویر، جستجوی طولانی مدت اینترنتی از سایت‌های موزه‌های مهم و گالری‌ها و مجموعه‌های غیر ایرانی بود که نتیجه تا حدی سودمند بود.

تلاش من در این پروژه بر آن بود که پژوهشی هر چه پربارتر، علمی‌تر و مستندتر انجام شود. با یاری و مساعدت بیشتر مراکز مورد مراجعه این مهم به واقعیت نزدیک‌تر می‌شد. از مجموع این پی‌گیری‌ها تعداد ۱۱۵۸ فریم عکس دیجیتال، تعداد ۲۳۷ عدد اسکن از تصاویر و تعداد ۱۱۴ عدد صفحه وب، جمع‌آوری و گردآوری گردید. تمام آثار جمع‌آوری شده کدگذاری و شماره‌بندی شد. پس از آن آثار مقایسه شدند و تکراری‌ها و غیرمنقوش‌ها حذف گردیدند. آنچه در نهایت به دست آمد، جامعه آماری مناسبی با این

تعداد بود. تعداد ۱۴۱ عدد سفالینه منقوش دوره ایلخانی، تعداد ۷۶ عدد سفالینه منقوش تیموری و ۲۳۹ عدد سفالینه منقوش صفوی.

امیدوارم با تسهیل شرایط پژوهشی، امکان مطالعه و بررسی این پروژه به شکلی که در ذهن من از ابتدا وجود داشت، فراهم شود. در این روند طولانی، عزیزان بسیاری، یار و مشاور من بودند که لازم می‌دانم از آنها سپاسگزاری و قدردانی نمایم.

- سپاس فراوان از استاد گرانمایه‌ام، جناب آقای رجبی که با راهنمایی و تربیت بزرگوارانه ایشان، شوق مطالعه و تحقیق در وجودم افزون گشت و با صبر و لطف ایشان، این کوشش به این جا رسید.

- سپاس از استاد ارجمندم، جناب آقای دکتر نادعلیان.

- سپاس از خانم دکتر زهره روح‌فر (موزه ملی ایران) به سبب راهنمایی و مساعدت بی دریغشان که پاسخگوی سؤالات بسیار من شدند.

- سپاس و تشکر از خانم و آقایان: خانم کفیلی و آقای روزبه (موزه آستان قدس رضوی)، خانم قلیچ‌خانی (موزه ملی ایران)، خانم فاطمی (موزه رضا عباسی) به سبب محبت، صبوری و فداکاری ایشان، آقای بهزاد یوسف‌زاده ریاست موزه آستانه مقدسه قم به سبب مهربانی و لطف ایشان، آقای هادی معزی، آقای مهندس سرودلیر، خانم فاطمه رضویان، آقای محمدعلی خفاجی، خانم مرجانی (پژوهشکده باستان‌شناسی)، آقای ناصری (پژوهشکده حفاظت و مرمت)، خانم طهماسبی و با سپاس از خانم شیرین موسوی به خاطر اسکن بخشی از تصاویر و همه دوستان و عزیزانی که هر یک به شکلی یاور و مساعد من بودند و ممکن است نامشان در این جا ذکر نشده باشد.

- سپاس ویژه از خانواده عزیزم، خصوصاً برادرانم سید حامد و سید سعید عزیز به خاطر کمک‌های فراوان و صبر و تحملشان، سپاس از سید حامد به خاطر برگردان مطالب انگلیسی و سپاس از سید سعید به خاطر انجام امور نرم افزاری.

- سپاس بی‌پایان از دوستان عزیزم، خانم‌ها، بهرخ تفرج و طیبه کمالو که بسیار به من آموختند و مرا یاری کردند.

مقدمه

تعریف مسأله:

سرزمین ایران از پیشگامان فرهنگ و تمدن بشری است. بخش مهمی از انتقال فرهنگ و تمدن اعصار گذشته بر دوش سفالینه هایی است که از دل این خاک برخاسته اند. سفال بعد از دیوارنماها، شاید دومین و مهمترین بوم ماندگاری است که فضایی فکری، فرهنگی و تمدن هر عصر را با خود بیان می کند. پیش از ظهور اسلام و پس از اکتشاف و بکارگیری فلزات گرانبها در دوره های درخشان تمدن و فرهنگ در ایران، شاید حضور سفالینه ها به لحاظ توجه بیشتر به فلزات گرانبها خصوصا طلا و نقره، کمتر دیده شده است و هنرمندان هر عصر اوج هنر خود را با این مواد و مصالح بیان داشته اند، اما پس از ظهور دین مبین اسلام و گسترش و حضور آن در سرزمین ایران، با گذر زمان و تلفیق دین آسمانی و فرهنگ ایرانی، هنر اسلامی - ایرانی در تمام عرصه ها شکل و جان تازه های یافت و از طرفی تحریم دینی استفاده از ظروف زرین و سیمین سبب توجه و رونق دوباره به سفال گردید. سفال که تا پیش از این تنها در مصارف عمومی و خانگی کاربرد داشت، حال با راه یافتن به دربارهای باشکوه سلاطین و اشراف و در سطح هنر درجه اول در هر عصر می بایست ارزش هنری افزوده ای می یافت که متناسب با فضای هنری ممتاز شود. هنرمندان (طراحان، خوشنویسان و سفالگران) مسلمان ایرانی با دستمایه ساختن ذوق، نبوغ و دانش خود آثار ارزنده ای در رشته سفالگری، خلق کردند که از لحاظ ساختار (بدنه ظروف) و تزیینات (نقوش و لعابکاری ها) عموما ابداعات و رهیافت های تازه ای بودند که به هر شکل در فرهنگ ایرانی پرورده شده و معرف هنر ایرانی شدند.

از ویژگی هایی قابل ذکر که بیانگر این درخشندگی و برجستگی در تولید آثار سفالین است، طراحی های زیبا و عالمانه نقوش تزیینی است که در جهت مطابقت با شکل ظروف سفالین ایجاد شده است و حاکی از تلاش و همت آگاهانه استادکاران این رشته می باشد. موضوع مطابقت و تناسب نقوش تزیینی با طراحی شکل بدنه ظروف سفالین اگرچه که تنها مختص سه دوره ایلخانی، تیموری و صفوی نمی باشد، اما ویژگی انتخاب آثار سفالین این سه دوره برای مطالعه در این پروژه آن است که در سیر تطورات و تحولات هنر در

ایران اسلامی، شاید بی تردید بتوان سه مکتب ایلخانی، تیموری و صفوی را سه قله رفیع هنر ایرانی - اسلامی در قالب هنرها و صنایع ایران اسلامی دانست. از این رو بررسی تحلیلی این تناسب و مطابقت موضوع و دغدغه اصلی این پروژه باشد.

پرسش های اصلی تحقیق:

۱- آیا در سه دوره ایلخانی، تیموری و صفوی میان طراحی نقوش تزئینی سفالینه ها و شکل آنها هماهنگی و تناسب وجود دارد یا خیر؟

۲- در سه دوره مذکور میان شکل و نقوش تزئینی سفالینه ها چگونه هماهنگی و تناسب به وجود آمده است؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

در بررسی پیشینه تحقیق در مورد موضوع پروژه به کتابها و پایان نامه های مرتبط با این موضوع مراجعه شد، که نتیجه مطالعه آنها در ذیل آمده است:

در موضوع سفال اسلامی به احتمال قریب به یقین اکثر کتاب های سفال اسلامی که در بازار کتاب موجود هستند و همچنین تعدادی از کتب هنر اسلامی که معتبر هستند، مطالعه و بررسی شدند تا مطالب احتمالی مربوط به موضوع پروژه جمع آوری و ارزیابی شود.

□ کتاب پیشینه سفال و سفالگری، محمد یوسف کیانی:

در این کتاب نویسنده طراحی شکل ظروف و طراحی ضخامت آنها را به شیوه ی مطالعات باستان شناسی و جایگاه حضور نقوش در روی ظرف های سفالین را آورده است و تصاویر بسیاری از نقوش مختلف سفال دوران های گوناگون ارائه کرده است، همچنین تکنیک ساخت و تزئین آنها را ذکر کرده است، به علاوه تصاویری ارائه داده که طرح و تزئین بخش های داخلی و خارجی ظروف را در روی شکل آنها نشان می دهد ولی اشاره ای به شیوه ی طراحی و متناسب سازی نقوش بر روی سفالینه ها و مطابقت نقش و فرم ظرف به صورت بررسی عوامل و علل مؤثر در این روند دیده نمی شود.

□ کتاب سفالینه های مجموعه نخست وزیری، کیانی:

نویسنده در این کتاب توضیحات بسیار خوبی از مراکز ساخت سفالینه ها، شکل سفالینه ها، نقوش و رنگ های آنها به صورت کلی و اشاره ای در هر دوره با قید تاریخ هر دوره

و ذکر نمونه هایی تصویری همراه با طراحی ساختار و ذکر مشخصات دقیق و نشان دادن جای نقوش در طرح ساده شده ی شکل ظرف ارایه داده است، اما از موضوع مورد نظر سخنی به میان نیامده است .

□ کتاب سفال اسلامی، کیانی و کریمی:

در این کتاب ضمن معرفی روش ها و فنون تزیین سفالینه ها در قرون مختلف اسلامی، بیان می شود که در هر دوره ی اسلامی چه نوع تزیینی به کار می رفته است و هر نوع تزیین متعلق به آثار سفالین کدام دوره است و از هر شیوه تزیینی تصاویری را به عنوان نمونه آورده است اگر چه که شکل سفالینه ها ارایه شده است اما در مورد مطابقت نقش با شکل مطلبی بیان نشده است.

□ کتاب سفال و سفالگری در ایران، کامبخش فرد:

در بخش سفال اسلامی، دوره های مختلف سفال اسلامی را با بر شمردن تکنیک ها و روش های گوناگون لعاب کاری سفالینه ها بررسی کرده است و به رنگ ها، انواع نقوش و سبک کار آنها پرداخته است. گاهی به ریشه ها و خاستگاه تکنیک های تزیینی سفال ها هم اشاره شده و در مورد تفکر و اندیشه سفال گران در قرون اولیه صحبت شده است. در مورد سفال ایلخانی، تیموری، صفوی و سلجوقی (پیش از همه) توضیحاتی دقیق داده اما به شکل سفالینه ها بسیار کم پرداخته شده و در مورد تناسب نقش با شکل هم مطلبی نیامده است .

□ کتاب فن و هنر سفال گری، فائق توحید ی:

نویسنده در بخش سفالگری اسلامی با دسته بندی زمانی و تکنیکی سفال ها خصوصا در سه دوره مذکور به انواع سفال تولید شده در این سه دوره از لحاظ تکنیک، شکل، نقوش به کار رفته پرداخته است و ارتباطات تاریخی هر سه دوره را با ساخت سفال ها بر شمرده است، اما در مورد موضوع پروژه هیچ مطلبی نیامده است.

□ کتاب سفال ایرانی، لیلا رفیعی:

در این کتاب به بررسی تکنیک های ساخت و تزیین سفال پرداخته و نقوش سفالینه را نیز نام برده است و تصاویری از سفالینه ها با ارایه ی نقوش آنها به تعداد کم هم دیده می شود اما اشاره ای به موضوع مورد بحث نشده است .

□ کتاب موزه ی آبگینه و سفالینه های ایران، فرزانه قائینی :

در مورد تاریخچه ی سفال و تکنیک زرین فام و مینایی و مراکز ساخت آنها و دوره های متعدد زمانی و تکنیکی این سفالها و نوع نقوش آنها سخن گفته است و همچنین سفال دوره ی صفوی را دسته بندی کوتاه و مختصری کرده اما اشاره ای به موضوع بحث ندارد.

□ کتاب سفالگری اسلامی، جیمز ویلسن آلن، شایسته فر :

در این کتاب با انتخاب نمونه هایی از دوره های مختلف سفال اسلامی از اغلب سرزمین های اسلامی به ذکر تکنیک و روش ساخت سفالینه ها پرداخته است، ضمن این که در مورد نقوش، اجزای نقش ها و خاستگاه آنها اطلاعاتی داده شده است و بررسی هایی نیز انجام گرفته است اما گسترده و پیوسته نیست .

□ کتاب تاریخ سفال و کاشی، محمد عباسیان :

نویسنده بیشتر به تاریخچه ی ساخت و توسعه ی کاشی کاری در ایران می پردازد و بیشتر به تکنیک و رنگها و نقوش کاشیها اشاره شده است. در مواردی هم که به سفال دوران اسلامی پرداخته شده است مطالب بسیار اندک است و اغلب به معرفی مراکز ساخت سفال در دوران های مختلف به دنبال حوادث تاریخی و کشور گشایی های متعدد حکام در مناطق مختلف دنیای اسلام پرداخته شده است و اشارات کوتاهی هم به نقوش سفالینه ها در هر سه دوره ی مذکور و تکنیک ساخت آنها وجود دارد. اما در مورد مطابقت نقش و شکل سفالینه ها مطلبی ندارد .

□ کتاب شاهکارهای هنر ایران، پوپ، خانلری:

در بخش بررسی سفالینه ها ی لعابی کهن و جدید با بررسی نحوه ی ساخت و نقوش سفالینه های درخشان در دوره های اوج سفالگری ایران به مطابقت شکل و نقش آنها در حد بیان و توضیح پرداخته است و به نکات جالب و ارزنده ای اشاره کرده است .

□ کتاب هنر اسلامی، ارنست کونل، طاهری:

در مورد سفال مطالب مختصری دارد و از تأثیر کار نقاشان و مذهبان بر هنرهای دیگر صحبت به میان آمده است اما هیچ اشاره ای به نقوش سفالینه ها و مطابقت آنها با شکل سفالینه ها در دوره های مد نظر وجود ندارد .